

Перспективами подальшого наукового дослідження має бути розглянуте питання взаємодії органів кримінально-виконавчої системи з органами внутрішніх справ, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також об'єднаннями громадян, релігійних та інших організацій.

Список літератури: 1. Мацко А.С. Теоретичні і практичні аспекти діяльності дільничного інспектора міліції ОВС по попередженню рецидиву злочинів серед осіб, засуджених умовно і тих, до кого застосована відстрочка виконання вироку. 2. Хомич В.М. Формы реализации уголовной ответственности. Минск, 1998. 3. Ломако В.А. Відстрочення виконання покарання. К., 1992. 4. Дрьомін В. Пробація: зарубіжний досвід обмеження тюремної популяції // Право України. 2000. № 12. 5. Шупилов В.П. Тенденции в современной буржуазной криминологии // Соц. Законность. 1973. № 3. 6. Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу // Урядовий кур'єр. 2002. № 236. 7. Гета М.Р. Пробація и ее перспективы в уголовном праве Республики Казахстан. Томск, 2000.

Надійшла до редколегії 18.02.05

М.Г. Мельник

СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема профілактики злочинів будь-якого характеру або спрямування пов'язана з певними соціальними групами, індивідами, особистостями та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Профілактика у цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на ті чи інші категорії людей. Профілактика злочинів є специфічною соціальною системою. Її цілісне бачення та сприйняття як об'єкта відповідного організаційного впорядковуючого впливу допомагає позбавитись абсолютизації внутрішніх закономірностей її функціонування та розвитку, підміни ефективності та її критеріїв проблемами структурних та функціональних пертурбацій і виводить на значно новий рівень з'ясування ступеня відповідності впливу системи профілактики на причини та умови злочинів її завданням. Як цілісна система, профілактика злочинів може розглядатися лише у тому випадку, коли під час боротьби зі злочинами дії державних органів та установ, громадських формувань і окремих громадян координуються, як це притаманно соціальним системам та науковому управлінню суспільними процесами.

Ці проблеми останнім часом знайшли широке висвітлення у сучасній правовій доктрині в роботах Г.А. Аванесова, А.Е. Жалинського, О.Б. Сахарова, О.М. Бандурки, Л.М. Давиденка, В.В. Коваленка, М.М. Биргеу. Але питання структуризації процесу профілактики злочинів залишились поза увагою дослідників. Проте, процедурно-процесуальна характеристика цієї системи має важливе прикладне значення, адже забезпечує можливість визначення спільних рис правоохоронної та профілактичної діяльності на основі інструментальної, методичної, методологічної та психологічної єдності основних організаційно-функціональних засад назва-

них видів соціальної діяльності, якими є форма, об'єкт, предмет і суб'єкт діяльності.

Приступаючи до дослідження структури процесу діяльності певного суб'єкта, необхідно передусім виділити форму здійснення даного процесу, в межах якої відбувається послідовна зміна різноманітних фаз і етапів процесу діяльності. Такий загально визнаний підхід до поняття форми діяльності, вироблений соціальною психологією; його ми будемо дотримуватися надалі.

Традиційним є виділення в структурі профілактичного процесу двох форм профілактики злочинів: ранньої та безпосередньої [1, с.20]. Скоріше за все мова тут повинна йти про види профілактичного впливу, підставою для виділення яких є характер об'єкта (індивідуального або колективного), який знаходиться на різноманітних стадіях «готовності» до вчинення злочину.

На нашу думку, форма профілактичної діяльності безпосередньо пов'язана з її суб'єктами. Профілактика злочинів – це різновид діяльності малих соціальних груп (колективна діяльність). Суб'єкти профілактики злочинів відносяться до груп з формальною структурою. Формою реалізації їх прагнень та інтересів є відповідна діяльність, яка також носить формалізований (заздалегідь заданий) характер. У свою чергу, вона здійснюється у формі різних актів або дій, які регламентовані переважно кримінально-процесуальним законодавством. Через це можна говорити про процесуальну форму діяльності. Якщо ж профілактичні дії не врегульовані нормативно-правовими актами, форма цього виду діяльності буде носити непроцесуальний характер.

У процесі виникнення та розвитку будь-якої системи профілактики між її елементами встановлюється наступна залежність: властивості об'єктів профілактики – властивості засобів і форм її здійснення – властивості суб'єктів профілактики. Сутність залежності, що аналізується, полягає в тому, що якісна своєрідність певного криміногенного процесу, а також структури суспільства, де він проявляється, з необхідністю вимагає проведення специфічних профілактичних заходів, які можуть бути виконані певними суб'єктами.

Велике значення для профілактичної діяльності має правильний вибір об'єкта профілактичного впливу. У кримінологічній літературі спостерігається розбіжність поглядів щодо цього питання.

Поняття об'єкта профілактики злочинів з'явилося у спеціальній літературі порівняно недавно. У радянські часи спеціальних досліджень із цієї проблематики не проводилось. Навіть у фундаментальних роботах та кримінологічних розробках питання про об'єкт профілактики злочинів фактично не розглядалось, хоча очевидно, що воно є ключовим з точки зору ідеології, політики, стратегії і тактики профілактичної діяльності.

Внаслідок невирішеності цієї проблеми в науці мають місце суперечливі судження. Спостерігається ситуація, коли різні автори одне й те саме явище називають або об'єктом, або предметом, а окремі – розглядають об'єкт і предмет як тотожність, категорії, що мають непринципові термі-

нологічні відмінності. На цій основі склалась ситуація, коли, наприклад, протиріччя у суспільних відносинах називають предметом, а наслідки цих протиріч – криміногенні фактори – об'єктом профілактики злочинів. Вважаємо цю ситуацію такою, що потребує чіткого визначення.

Об'єкт – це філософська категорія, яка виражає те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності [2, с.911]. «Все те, що пізнається, представляє собою об'єкт дослідження, оскільки воно ще не пізнано і протистоїть знанню» – зазначає В.М. Садовський [3, с.181–182]. Але таке визначення об'єкта носить занадто формалізований характер. Для теорії і практики правозастосовчої діяльності недостатньо лише визначення об'єкта профілактики злочинів, важливо розкрити його зміст.

Визначення ознак типових об'єктів профілактики злочинів значною мірою залежить від методологічних позицій дослідників. Оскільки радянська та пострадянська кримінологія спирається переважно на соціологічну парадигму і суспільні відносини, вважаючи тільки їх об'єктами злочинів, то й об'єктами профілактики визначаються різного роду недоліки у функціонуванні суспільних відносин [4, с.85–87].

Західні кримінологи гуманістичної орієнтації вважають об'єктами профілактики, насамперед, людські вади та хвороби, як отримані у спадок, так і набуті у процесі життєдіяльності, хоча не заперечують також криміногенного впливу об'єктивних умов буття. Відповідно до цього об'єктами профілактики злочинів розглядаються сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної системи, явища соціальної анемії, а також агресивність та егоїзм людей, психопатологія та акцентуація особистості, шкідливі звички тощо [5, с.32–46].

На наш погляд, профілактика злочинів як вид соціальної практики і соціальна цінність відображає суспільні відносини з приводу і в зв'язку з протидією злочинності, тому саме вони (відносини), а не їх недоліки, є її об'єктом.

Особливим об'єктом профілактики є потенційні жертви злочинних посягань. Тут йдеться про так званий віктимологічний аспект профілактики. Віктимологічна профілактика – система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення й усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину [6, с.158]. За цим визначенням, віктимологічна профілактика поширюється на все населення країни, але насамперед на численні групи підвищеного ризику, які характеризуються значною маргіналізацією або належать до неформальних об'єднань антисоціального спрямування.

Як вже відзначалося, в процесі функціонування будь-якої системи профілактики обов'язково встановлюється певна залежність між об'єктами, засобами, формами і суб'єктами цієї діяльності. Аналіз змісту останньої категорії також представляє певний науковий інтерес.

Суб'єктами профілактики можуть бути всі юридичні та фізичні особи, які, не порушуючи чинного законодавства та природних прав людини, свідоми і цілеспрямовано здійснюють профілактику, припинення або запобігання злочинам [7, с.100]. Суб'єктами профілактики злочинів є: в соціологічному плані – суспільство в цілому, колективи, групи, індивіди; в соціально-політичному плані – держава в цілому, державні органи та громадські організації, громадяни. Множинність суб'єктів, які розрізняються за характером, масштабом, формами та методами діяльності, – одна з суттєвих особливостей профілактики злочинів як системного утворення та виду соціальної практики.

З урахуванням різноманітності злочинних проявів, а також різноманітності причин і умов, які сприяють їх вчиненню, суб'єктами можна назвати: органи державної влади та місцевого самоуправління, а також органи, які при них створюються; правоохоронні органи; підприємства, установи та організації всіх форм власності; громадські організації і об'єднання громадян; окремих громадян.

Також всі суб'єкти профілактики злочинів можна поділити на спеціалізовані та неспеціалізовані.

До суб'єктів першої групи відносяться: правоохоронні органи (органи внутрішніх справ, прокуратура, СБУ, державна податкова адміністрація тощо); спеціалізовані громадські формування правоохоронної спрямованості [8, с.107]. Ці суб'єкти забезпечують підтримання правопорядку в суспільстві шляхом реалізації правових норм, а також здійснюють профілактику злочинів шляхом застосування профілактичних заходів впливу. Для них профілактика є одним із статутних функціональних завдань, не завжди головним, але обов'язковим. Так, наприклад, п. 2 ст. 10 Закону України «Про міліцію» вказує на обов'язок міліції «виявляти, попереджувати, припиняти та розкривати злочини». У п. 6 цієї ж статті цей обов'язок деталізується через завдання «...виявляти криміногенні чинники, усувати їх, брати участь у правовому вихованні населення». Спеціалізованими суб'єктами профілактики слід вважати усі без винятку підрозділи МВС України.

Не викликає сумніву також необхідність виконання спеціально-профілактичних функцій органами та підрозділами інших правоохоронних органів.

Складнішим є питання про те, чи слід вважати спеціальними суб'єктами профілактики злочинів суди та прокуратуру [7, с.115]. Традиційно у кримінологічних дослідженнях з відповідної проблематики на це питання даються ствердні відповіді [9, с.61]. Можливо, саме тому з подачі своїх радників Президент України у 1999 р. призначив Генерального прокурора України Головою Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. Більше того, прокуратуру багато хто вважає природним координатором дій усіх спеціалізованих суб'єктів профілактики злочинів [10, с.61].

Вважаємо цю позицію доволі спірною. Узгоджені заходи, спрямовані на усунення криміногенних чинників, мають здійснюватись виключно під

керівництвом виконавчої влади. Тільки вона має необхідні для цього повноваження, технічні та матеріальні ресурси. Прокуратуру, як вищий наглядовий орган у державі, має бути усунуто від керівництва профілактичною діяльністю суб'єктів профілактики злочинів, адже природа та зміст цієї діяльності саме управлінський. Координаційні повноваження прокуратури мають поширюватись лише на спільну діяльність органів дізнання та досудового слідства з метою всебічного забезпечення законності та підвищення ефективності виявлення ознак злочинів, їх розкриття, розслідування та попередження засобами правоохоронної діяльності.

Що стосується судової влади, яка створена аж ніяк не для боротьби зі злочинністю, а заради здійснення правосуддя, то згідно з Конституцією України суди є незалежними і підпорядковані лише законам. Ніякі інші міркування, в тому числі інтереси профілактики злочинів, не повинні впливати на судові рішення. Тож суд не можна вважати спеціалізованим суб'єктом профілактики злочинів. Резумуємо: і прокуратуру, і судові органи необхідно віднести до неспеціалізованих суб'єктів профілактики злочинів.

До другої групи суб'єктів профілактики також відносяться: органи законодавчої влади; органи виконавчої влади; адміністрації підприємств, установ, організацій; громадські об'єднання; окремі громадяни [8, с.107].

Головною функцією неспеціалізованих суб'єктів є здійснення загально-соціальної профілактичної діяльності в межах соціальної політики. Ця діяльність поєднується із господарчою, організаційною, управлінською, культурно-виховною і іншими видами діяльності.

Завершуючи розгляд структури профілактичного процесу, слід звернути увагу на такі принципи висновки.

По-перше, класифікуючи суб'єктів профілактики злочинів, потрібно враховувати їх функціональні взаємозв'язки та відсутність субординаційної підпорядкованості.

По-друге, основним призначенням спеціалізованих суб'єктів профілактики злочинів є боротьба зі злочинністю як соціальної практики (правоохоронної діяльності). Боротьба, як активна форма протидії, є адекватною відповіддю реальній загрози злочинності, умовно припустимим засобом її утримання в межах соціально толерантної норми. Характер та зміст цієї діяльності обумовлює необхідність її ґрунтування на системі державно-владних інститутів.

По-третє, профілактика злочинів є антиподом боротьби зі злочинністю. Їй притаманні менш агресивні, більш соціальні форми протидії. Сприяючи реалізації охоронних функцій опосередковано та більш тривало у часових межах, вона є магістральним напрямком соціальної практики, який повинен розвиватись адекватно з розвитком правоохоронної системи. Основу цієї діяльності складають соціальні інститути та відповідні заходи, а пріоритет має надаватись широкому залученню громадськості до профілактичних процедур.

Список літератури: 1. Аванесов Г.А. Криминология: Учебник. М., 1984. 2. Советский энциклопедический словарь. М., 1985. 3. Садовский В.Н. Методические про-

блемы исследования объектов, представляющих собой системы // Социология в СССР. Т.1. М., 1966. 4. Долгова А.И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 47. М., 1988. 5. Быргзу М.М., Литвинов А.Н. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы. М., 2004. 6. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джуца, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джуци. К., 2001. 7. Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності // Право України. 2001. № 5. 8. Быргеу М.М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова) / Под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. Бандурки А.М.: Монография. Х., 2004. 9. Кримінологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / О.М. Джуца, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; За заг. ред. О.М. Джуци. К., 2002. 10. Рошина І. Нове у законодавстві України і перспективи запобігання злочинності // Право України. 2004. № 3.

Надійшла до редколегії 11.05.05

Є.П. Гайворонський

УМОВИ ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ ІСТОРИЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Реалізація українським народом права на самовизначення уможливила створення незалежної держави, одним із завдань якої стала охорона культурної спадщини, збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність (ст. 54 Конституції України) заради реалізації права українського народу на культурні цінності – необхідної умови його розвитку. Аналіз державного будівництва в цій сфері засвідчує існування чималих проблем, пов'язаних із необхідністю розбудови окремих вітчизняних владних інститутів практично «з нуля». Цей фактор, а також деякі інші (відкритість економіки, зростаючий попит в світі на культурні цінності) викликали збільшення злочинних посягань на культурне надбання, зокрема відбулося зростання контрабанди історичних та культурних цінностей, переважно за межі України. Загрожуючи збереженню самобутності та ідентичності українського народу, контрабанда історичних та культурних цінностей є, певною мірою, культурним геноцидом. За інформацією СБУ, на території СНД близько 30 злочинних угруповань займаються контрабандним вивезенням культурних цінностей [1, с.30]. Лише в Німеччині предметами культури з країн СНД торгуютьдесь 6 тис. магазинів [2]. Однак, за твердженням фахівців, на сьогодні можливо затримати лише 8% незаконно переміщуваних цінностей цієї категорії [3]. Зазначене приводить до думки, що тільки засобами кримінального права неможливо вести ефективну боротьбу з цим суспільно небезпечним діянням. Розробка ж заходів попередження контрабанди історичних та культурних цінностей неможлива без ретельного виявлення та вивчення детермінант, зокрема, умов вчинення цього злочину.

У радянський час науковці не приділяли належної уваги питанням боротьби з контрабандою. В останнє десятиріччя існування СРСР досліджен-